

PRIKAZ KNJIGE: PAUL GINSBORG, „FAMILY POLITICS: DOMESTIC LIFE, DEVASTATION AND SURVIVAL, 1900-1950“ (NEW HAVEN – LONDON: YALE UNIVERSITY PRESS, 2014.), XVIII + 553 STR.

Autor: Leo Marić¹

Uobičajeni pogled na obitelj kao temeljnu jedinicu ljudskih društava ima neobično malen odjek u humanističkim znanostima, a osobito povijesnoj znanosti, koja je, uz nekoliko časnih iznimaka, vrlo malo prostora davala povijesti obitelji i obiteljskih politika. Knjiga Paula Ginsborge „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival“ nastala je upravo s namjerom da tu nepravdu ispravi. Paul Ginsborg britanski je povjesničar židovskoga podrijetla koji je veći dio svojega života proveo kao profesor na talijanskim sveučilištima, a stručnjak je za suvremenu povijest Italije.

Knjiga „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival“ poredbena je povijest obitelji i obiteljskih politika u burnom 20. stoljeću. Ginsborg je obradio slučajeve sovjetske Rusije, kemalističke Turske, fašističke Italije, frankističke Španjolske i nacional-socijalističke Njemačke. Uz 444 stranice koje se bave navedenim temama i popratne bilješke, knjiga sadržava

¹mag. hist., A. G. Matoša 24, Vinkovci, leo.maric@protonmail.com

i kazalo osoba i pojmova te statistički esej napisan u suautorstvu s Giambattistom Salinarijem.

Prvo poglavlje, pod naslovom „Revolutionising family life: Russia – 1917-1927“ (str. 1 – 68), obrađuje obiteljsku politiku u početnom razdoblju boljševičke vlasti u Rusiji. Glavni je lik toga poglavlja Aleksandra Kollontaj (1872. – 1952.), teoretičarka marksističkoga feminizma i komunističke revolucije koja je u prvoj boljševičkoj vladi bila na čelu komesarijata za socijalnu skrb i time prva žena u svijetu koja je obnašala dužnost u vladi. Aleksandra Kollontaj bila je oštra kritičarka i ruske tradicionalne proširene obitelji, ali i buržujске nuklearne obitelji kakva je postojala na Zapadu. Odbacivala je koncept romantične ljubavi kao temelja braka i umjesto toga zagovarala „slobodnu ljubav“ i komune, dok je smatrala da bi odgoj djece trebao biti odgovornost širega društva, a ne roditelja. No, Kollontaj je bila poprilično usamljena u svojim revolucionarnim stajalištima o obiteljskoj politici kada je u pitanju komunistički pokret: pitanje obitelji bilo je slabo zastupljeno u djelima Marxa, Engelsa i njihovih sljedbenika, a radnički pokreti – uključujući i ruske boljševike – bili su gotovo isključivo muški pokreti.

Nakon Oktobarske revolucije 1917. godine, boljševici su započeli s radikalnom preobrazbom ruskoga društva, ali su u obiteljskoj politici bili skloniji kompromisnim rješenjima nego

onima kakve je zagovarala Aleksandra Kollontaj. U rujnu 1918. donijeli su novi obiteljski zakonik koji uvodi ustanovu građanskoga braka uz postojeći crkveni brak, olakšava razvod braka, uvodi se alimentacija, zabranjuje posvajanje djece (posvojena djeca do tada su često korištena kao jeftina radna snaga na selu), ali i potpuno ukida ustanovu nasljedstva. Godine 1920. boljševici su ozakonili pobačaj, a 1922. i dekriminalizirali homoseksualnost. Rana boljševička obiteljska politika bila je, kako Ginsborg tumači, zapravo više liberalna nego socijalistička jer je počivala na osnaženju individualnih prava nauštrb tradicionalne obitelji, ali je istodobno propustila afirmirati novu, socijalističku obitelj kako su ju zamišljale Kollontaj i njezini istomišljenici. Jedini baš socijalistički vid novoga obiteljskoga zakonodavstva uz ukidanje ustanove nasljedstva bilo je naglašavanje državne uloge u odgoju i obrazovanju djece, iako ni po tom pitanju ništa konkretno nije bilo regulirano. Razloga za takvu politiku bilo je nekoliko: boljševici nisu htjeli u tijeku krvavoga građanskoga rata i s nestabilnom vlašću otvarati novu bojišnicu sa seljacima i vjernicima. Osim toga, partijski vrh nije bio raspoložen za pokuse s obiteljskom politikom. I sam je Lenjin, primjerice, bio vrlo kritičan prema konceptu „slobodne ljubavi“, pa je u jednom razgovoru s Clarom Zetkin 1920. ovako govorio o tome: „Vi, naravno, znate znamenitu teoriju o tome kako je u komunističkom društvu zadovoljavanje seksualnih nagona i potrebe za ljubavlju tako jed-

nostavno i obično kao popiti čašu vode. Naša je mladež poludjela za tom teorijom ‘čaje vode’. (...) Naravno, nagone treba zadovoljiti. No, bi li normalan čovjek u normalnim uvjetima legao u blato i pio iz lokve? Ili čak iz čaše čiji su rub doticale desetci usni?“ (str. 39 – 40)

Boljševički obiteljski zakonik iz 1918. nije polučio ishode kakvima su se nadali njegovi tvorci. Urbani dijelovi SSSR-a 1925. – 1926. imali su višu stopu bračnih razvoda nego Zapadna Europa, no u većini slučajeva inicijatori razvoda bili su muškarci koji su uspješno iskoristili liberalne odredbe novoga obiteljskoga zakona. Istodobno, žene su zbog boljševičkoga radnoga zakonodavstva, koje im je povećalo radnička prava, bile zakinute pri zapošljavanju u industriji, gdje su upravljači favorizirali snažnije i vještije muškarce, koji su ih uz to manje stajali.

Već 1925. godine boljševici su započeli javnu raspravu o novom obiteljskom zakonu, koji je sljedeće godine i donesen. Novi je zakon bio još skloniji kompromisu od staroga te je ublažio neke od njegovih revolucionarnih odredbi, poput one o ukidanju ustanove nasljedstva. No, novi je zakon također izjednačio brak i izvanbračnu zajednicu u pravima i obvezama, uveo alimentaciju za oba supružnika itd.

Pokušaji boljševika da izvrše preobrazbu tradicionalne obitelji i podvrgnu privatnu, obiteljsku sferu onoj javnoj, tj. državi, naišli su na otpor širom sovjetske Rusije. No najsnažniji je

otpor pružen u srednjoazijskim republikama. Na području Kazahstana, Uzbekistana, Kirgistana, Tadžikistana i Turkmenistana, gdje industrijskoga radništva kao temelja boljševičkoga pokreta nije ni bilo, boljševici su ulogu „surogatnih proletera“ namijenili muslimanskim ženama, koje su kao potlačenu skupinu u „opresivnom“ muslimanskom društvu vidjeli kao novi revolucionarni subjekt koji bi im mogao osigurati određenu društvenu potporu i u tom dalekom dijelu bivšega Ruskoga Imperija. No, kao i muškarci, i žene su pokazivale slab odaziv na boljševičke pozive, pa je patrijarhalna kultura središnje Azije tijekom 1930-ih postala temelj otpora nasilnoj boljševičkoj vlasti, a ženski veo, koji su boljševici htjeli zabraniti, simbol toga otpora.

U drugom poglavlju, „The nest and the nation: family politics in the transition from Ottoman Empire to Turkish Republic, 1908-1938“ (str. 69 – 138), kao što mu i naslov kaže, Ginsborg se pozabavio preobrazbom turske obitelji u posljednjem razdoblju Osmanskoga Carstva i početnom razdoblju mlade Turske Republike. To je najslabije poglavlje u knjizi: nerazmjerno velik prostor posvećen je turskoj političkoj povijesti prve polovice 20. stoljeća i armenskom genocidu, dok je istodobno opis turske obitelji osmanskoga razdoblja i njezine mijene u poratnom dobu ostao na razini priče o muslimanskoj patrijarhalnosti koju je okončao Mustafa Kemal Atatürk. Uz opis promjena u načinu života, os-

lovljavanju među supružnicima i načinu odijevanja, autor ipak donosi zanimljiv podatak da je Atatürkov građanski zakonik iz 1926., kojim je uređeno i obiteljsko pravo, bio gotovo preslika švicarskoga građanskoga zakonika iz 1912. godine. Iako na prvu može zvučati neobično da je Turska Republika već 1926. uvela obiteljske odnose kakvi su tek nepunih 14 godina ranije ozakonjeni u „naprednoj“ Švicarskoj Konfederaciji, Ginsborg objašnjava da su multietnički karakter švicarske države i paternalistički odnos prema ženama svojstveni švicarskoj političkoj kulturi (žene su u Švicarskoj dobile biračko pravo tek 1971. godine) vrlo vjerojatno bili ključni razlozi zašto se kemalistički režim u Ankarri odlučio slijediti primjer te alpske države.

Kemalistička je Turska značajno poboljšala položaj žena, ali je muškarcima ostavila ključnu ulogu u obiteljskom i javnom životu. Ginsburg tu Atatürkovu politiku naziva emancipatorskim paternalizmom. Za razliku od boljševika koji su prezirali i rusku tradicionalnu i zapadnu buržujsku obitelj, kemalisti su upravo željeli u Tursku preslikati zapadni model obitelji: ukinuti poligamiju, zamijeniti proširenu obitelj s malom, nuklearnom obitelji i ukloniti sve religijske utjecaje iz ustanove braka. Takva nova turska obitelj trebala je poslužiti kao „gnijezdo“ koje bi bilo u središtu nove turske nacije.

No, ni kemalističke reforme nisu bile provođene bez otpora. Izvan Istanbula, Ankare i sredozemnih pokrajina Turske nova obiteljska politika nije imala gotovo nikakvoga utjecaja. U ruralnim krajevima Anatolije još se nekoliko desetljeća zadržao islamski vjerski brak i tradicionalna obitelj. Jedan je američki antropolog, kako prenosi Ginsborg, u svojim istraživanjima u anatolskim selima 1949. – 1950. otkrio da tamo još ni tada građanski brak nije imao gotovo nikakvu važnost, bio je smatran komadom beznačajnoga papira, a seljani su stupali isključivo u vjerske brakove, iako su ovi već više od dva desetljeća bili izvan zakona.

Poglavlje „Fascism and family“ (str. 139 – 225) odličan je pregled povijesti fašističke obiteljske politike, a u njemu je vidljivo Ginsborgovo dobro snalaženje na „domaćem terenu“ talijanske suvremene povijesti. U prvom dijelu poglavlja autor se pozabavio usporednim prikazom privatne obiteljske povijesti i stavova o obiteljskoj politici fašističkoga vođe Benita Mussolinija, Filipa Tomassa Marinettija, futurističkoga pjesnika i mislioca koji je ostvario velik utjecaj na rani fašizam, i Antonija Gramscija, komunističkoga ideologa i vođe Talijanske komunističke partije tijekom 1920-ih. Rani je fašizam, primjećuje Ginsborg, bio mnogo manje sklon konzervativnoj obiteljskoj politici svojstvenoj desnim političkim pokretima nego što je to bio slučaj s Gramscijem i talijanskim komunistima. Dok su rani

fašisti naglašavali muževnost, odobravali seksualni permisivizam, pretpostavljali državno-nacionalnu misiju privatnosti obiteljskoga doma, Gramsci je u svojim spisima obitelj opisao kao „organ moralnoga života“ i zagovarao da obitelj i roditelji, a ne država, trebaju imati središnju ulogu u odgoju djece. Ukidanje privatnoga vlasništva i stvaranje besklasnoga društva trebalo je, prema Gramscijevom mišljenju, biti sredstvo jačanja obitelji, a ne put do njezina uništenja. Međutim, po dolasku na vlast, fašisti su odustali od mnogih načela pod kojima se njihova borba vodila između 1919. i 1922. pa su vrlo brzo sklopili savezništvo s liberalno-konzervativnim građanstvom i Katoličkom Crkvom te, posljedično, i prihvatili većinu elemenata katoličke konzervativne vizije obitelji. Fašisti su novi građanski zakonik, koji je regulirao i obiteljske odnose, donijeli tek 1942. godine, a sve do tada (dakle čitavih 20 godina fašističke vlasti) na snazi je i dalje bio građanski zakonik iz 1865. godine. Stoga su u fašističkoj Italiji sve do njezina kraha 1943., odnosno 1945. godine, u javnom diskursu zapravo supostojala dva bitno različita pogleda na obitelj, na „novoga muškarca“ i na „novu ženu“: modernistički, koji je potjecao iz rane fašističke ideologije i futurizma, te tradicionalistički. Ta ideološka dvojnost i, zapravo, nezainteresiranost vlasti da se ozbiljnije pozabavi obiteljskom politikom, za ishod su imali da su pokušaji re-ruralizacije Italije i borba za populacijski rast završili neuspjehom.

Sljedeće poglavlje, „Family and family life in the Spanish Republic and the Civil War, 1931–1950“ (str. 226 – 311), bavi se poviješću obitelji u Drugoj Španjolskoj Republici (1931. – 1939.) i početnom razdoblju Španjolske Države (1939. – 1950.). Španjolski je republikanski ustav proglasio jednakost žena i muškaraca, uveo mogućnost razvoda braka, ali i ostavio na obitelji odgovornost i dužnost odgoja djece. U sljedećem je razdoblju Španjolska Republika donijela posebne zakone o razvodu i građanskom braku, dok je istodobno muškarcima zakonski dala pravo da odlučuju o zapošljavanju svojih supruga, da upravljaju njihovom imovinom i da ih, općenito, zastupaju u svim ekonomskim pitanjima. Glavni je neprijatelj Republike u njezinom ranom razdoblju, prema Ginsborgu, bila Katolička Crkva u Španjolskoj, koja je propitivala rušenje tradicionalne obitelji od strane liberalne i marksističke politike, kako je to tumačila enciklika pape Pija XI. *Casti Connubii* iz 1930. godine.

Republikanski blok u Španjolskoj, ipak, ni unutar samoga sebe nije bio jedinstven u odnosu prema obitelji. Uz lijevo-liberalni mainstream, koji je stajao iza sekularističke politike koja je donijela novi španjolski ustav i zakone o braku, Španjolsku su Republiku podupirali i komunisti, koji su zagovarali obiteljsku politiku nalik na onu sovjetske Rusije, anarhisti na jugu zemlje, koji su zagovarali „slobodnu ljubav“, anarho-feministice okupljene oko pokreta *Mujeres Libres*, koje su povezivale borbu za rušenje kapitalizma s borbom za žensku emancipaciju, ali i konzervativni katalonski regionalisti, koji

su htjeli očuvati katalonsku tradicionalnu proširenu obitelj i vidjeli ju kao model na temelju kojega bi se trebali razvijati industrijski odnosi u budućoj Kataloniji i Španjolskoj. S druge strane, ni neprijatelji Republike, koji će se kroz španjolski građanski rat (1936. – 1939.) ujediniti oko generala Francisca Franca u nacionalistički pokret i izaći kao pobjednici iz rata, nisu gajili jedinstvena stajališta o obiteljskoj politici. Španjolska konfederacija autonomne desnice (CEDA), masovni nacionalno-katolički pokret, zagovarao je jednakost žena pred zakonom, ali i prvenstvo muškaraca unutar obitelji. Jose Antonio Primo de Rivera, vođa i ideolog Falange, pokreta bliskoga fašističkim idejama, isticao je razlike između muškaraca i žena, ali također nije vjerovao u žensku inferiornost. Primo de Rivera u jednom je svojem govoru rekao: „Mi nismo feministi. Ne vjerujemo da je način kako treba poštovati žene tako da ih skrećemo s njihove veličanstvene sudbine i dajemo im uloge muškaraca. Muškarac je bujica egoizma; žena gotovo uvijek prihvaća život pokornosti, služenja i odricanja“ (str. 276).

Po okončanju građanskoga rata i uspostavi Francove vlasti, nova je obiteljska politika bila utemeljena na katoličkom učenju, a eksperimenti iz republikanskoga razdoblja ukinuti su. Žene su uživale zakonsku ravnopravnost, a one zaposlene u javnom sektoru imale su i pravo na posebnu naknadu u slučaju da napuste posao kako bi se posvetile majčinstvu.

U petom poglavlju, naslovljenom „The greater world and the smaller one: the politics of the family in Germany, 1918–1945“ (str. 312 – 396), Ginsborg si je uzeo za zadatak analizirati obiteljske politike u Weimarskoj Republici i Trećem Reichu. Njemačka je u 20. stoljeće ušla kao izrazito industrijalizirana i urbanizirana zemlja. Njezina je tradicionalna proširena obitelj, das ganze Haus, obitelj s kojom su živjeli sluge i članovi šire obitelji, a u kojoj je upravljao Hausvater, još u drugoj polovici 19. stoljeća većinom iščeznula iz njemačkoga društvenoga krajobraza. Pretrpani gradovi i nuklearne obitelji u nastanku nisu mogli pružiti društvenu sigurnost svojim članovima kao velike obitelji koje su ovi ostavili iza sebe na selu. Razorni svjetski rat u kojem je Njemačka izgubila, a koji je odnio 1,7 milijuna života njemačkih vojnika, dodatno je i utjecao na obiteljske prilike u zemlji: djeca su izgubila očeve, žene su izgubile muževe, poremetila se spolna struktura u društvu.

Weimarski ustav, iako su u njegovom donošenju presudnu ulogu imali socijaldemokrati, bio je iznenađujuće pozitivno orijentiran prema obitelji: obitelj je proglašena najvažnijom jedinicom društva i stavljena je pod posebnu državnu zaštitu, roditeljima je ostavljena odgovornost za odgoj djece, a iako je proglašena ravnopravnost žena i muškaraca, ona nije provođena kroz instrumente pozitivne diskriminacije. Socijaldemokratske vlade započele su projekte izgradnje kuća i stanova za radničke obitelji,

a iz sredstava državnoga proračuna i vlastite zaklade obilno su pomagale radničke obitelji u potrebi. No, ništa od toga, čini se, nije imalo učinka u većim gradovima. Berlin je 1920-ih bio grad s najnižim prirodnim priraštajem i najvišom stopom razvoda u svijetu, a za Nijemce iz pokrajine bio je sinonim razvrata i dekadencije. Većina radničkih obitelji u Berlinu živjela je u neljudskim uvjetima: u iznimno malenim stanovima, bez zadovoljenih osnovnih higijenskih standarda, često i pothranjeni. Velika gospodarska kriza i nezaposlenost samo su donijeli dodatne probleme radničkim obiteljima u Njemačkoj.

U takvoj situaciji Nacional-socijalistička njemačka radnička stranka (NSDAP) početkom 1933. preuzima vlast u zemlji i započinje s preobrazbom njemačkoga društva, pa i obitelji. Nacional-socijalisti isticali su razlike između žena i muškaraca iz kojih su proizlazile i različite rodne uloge. Središnju je ulogu u njihovu razumijevanju obiteljske, kao i socijalne politike općenito, imao koncept narodne zajednice (njem. Volksgemeinschaft). Narodna je zajednica organska zajednica utemeljena na zajedničkom etničkom podrijetlu, ona je zapravo velika obitelj. Kako bi se njemačka narodna zajednica oporavila od poraza i ljudskih gubitaka u velikom ratu, svaka je njemačka obitelj – tvrdili su nacional-socijalisti – bila dužna raditi na stvaranju što više djece. Reproductivnim ciljevima bila je prilagođena i obiteljska politika: pobačaj je bio zabranjen, osim u iznimnim slučajevima, ali je

razvod bio omogućen u slučaju „preuranjene neplodnosti“ ili u slučaju da supružnici već duže vrijeme ne žive zajedno.

Nasuprot „arijskih“ obitelji koje su uživale posebnu državnu potporu, obitelji koje nisu pripadale „arijskoj rasi“ (tj. židovske obitelji) i rasno miješane obitelji bile su žrtve pravne diskriminacije. Mnogo njih bilo je primorano napustiti zemlju, a neki su i poginuli tijekom Drugoga svjetskoga rata.

Poput turskih nacionalista i talijanskih fašista, i nacional-socialisti su naglašavali prvenstvo nacionalnih interesa nad obiteljskima. Mlade se kroz razne organizacije poput Hitlerjugenda poticalo na to da se osamostaljuju od obitelji i da više vremena posvećuju javnim poslovima nego obiteljskima. Žene, koje su prethodno bile posve isključene iz javnoga života, u nacional-socialističkom poretku dobile su priliku da djelovanjem kroz ženske organizacije NSDAP budu aktivni dio politike, pa i da kroz putovanja u sklopu tih organizacija prvi put izađu iz svojega sela. Osim toga, država je započela s davanjem povoljnih kredita mladim obiteljima, aktivno je radila na suzbijanju smrtnosti novorođenčadi i zaštiti majčinstva, kao i kažnjavanju pobačaja. Sve to, ipak, nije pomoglo da se održi pozitivan prirodni priraštaj, koji je nakon 1936. opet počeo stagnirati, a broj obitelji s mnogo djece između 1933. i 1941. čak je i opao u odnosu na prethodno razdoblje.

U posljednjem poglavlju, „Stalinism and Soviet families, 1927–1945“ (str. 397 – 434), Ginsborg se vraća boljševičkoj obiteljskoj politici, obrađujući veći dio Staljinove vladavine. Početno je razdoblje Staljinove vladavine obilježio prekid s Novom ekonomskom politikom (NEP) i nasilna kolektivizacija na selu. Tradicionalna ruska seoska općina (rus. община, мир) ukinuta je, a osnovani su kolhozi i sovhozi kao oblici državnih farmi. Bogati seljaci, kulaci, proglašeni su klasnim neprijateljem i slani u sibirsko izgnanstvo koje je većinom završavalo smrću. Te su preobrazbe ruskoga sela početkom 1930-ih dovele do velike gladi, što je rezultiralo smrću nekoliko milijuna ljudi. Istodobno, život u komunama, koji su radikalniji komunistički ideolozi i ranije zagovarali, postao je sve rašireniji, ali ne zbog idealizma nego nužnosti: nedostatak prostora u velikim gradovima natjerao je obitelji da dijele svoj dom s drugim obiteljima i neznancima.

U drugoj polovici 1930-ih Staljin je pokušao „normalizirati“ život za obitelji u Rusiji. Novim obiteljskim zakonom iz 1936. zabranjen je pobačaj i otežan razvod braka, a obitelji s više djece dobile su pravo na posebnu naknadu. No, kao i prethodni boljševički obiteljski zakoni, i ovaj je bio hibridni u svojim namjerama: istim je zakonom također uvedena novčana kazna za neplaćanje alimentacije i osnažen je položaj žena u braku. Staljin je bio svjestan važnosti žena za odgoj mladih naraštaja u sovjetskoj Rusiji pa je aktivno podupirao ne samo njihovu emancipa-

ciju u obitelji nego i njihovo školovanje za upravljačke položaje. Već 1934. godine čak 6000 žena bilo je na čelu sovjetskih kolhoza.

Nova stradanja ruskoga pučanstva, osobito muškaraca, tijekom Drugoga svjetskoga rata ponukali su Staljina i boljševičku vlast da 1944. donesu novi obiteljski zakon. Taj je zakon za cilj imao odgovoriti na posljedice ratnoga stradanja i potaknuti demografski rast: povećane su obiteljske naknade za više djece, a njih su od tada mogle dobivati i neudane žene. Osim toga, ukinut je jednaki status braka i izvanbračne zajednice, što je bilo uvedeno liberalnim zakonom iz 1926. godine, dok je još više otežan razvod, o čemu su od tada odlučivali sudovi.

Knjiga „Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival, 1900–1950“ bez sumnje je vrijedan primjer poredbene povijesti obitelji i obiteljskih politika i, uzevši u obzir slabu historiografsku produkciju o toj temi, njezinu pojavu možemo samo pozdraviti. Nemoguće je, ipak, ne primijetiti dva velika nedostatka Ginsborgova pristupa povijesti obitelji. Prvo, knjiga posve propušta osvrnuti se na jednako velike i važne preobrazbe kroz koje je europska obitelj prolazila u prvoj polovici 20. stoljeću u liberalnim državama poput Francuske i Velike Britanije. Uključivanjem tih nacionalnih slučajeva u poredbenu povijest obitelji značajno bi se doprinijelo cjelovitijem sagledavanju položaja obitelji u 20. stoljeću. Drugo, odabirom tematskoga opsega, ali i

pri predstavljanju činjenica i iznošenju vlastitih zaključaka, teško je oteti se dojmu da autor temi nije pristupio sine ira et studio, već da je rad opteretio svojim ideološkim nagnućima. Da je bilo drukčije, mnogi aspekti ove prevažne teme, možda, ne bi ostali nevidljivi.